

ROSMALLA

★ ★ EXTRA ★ ★

In dit nummer o.a.:

- Een geschiedenis van Rosmalen
- De Rosmalense monumenten
- Een plattegrond van Rosmalen

Deel 1
**Rosmalense
monumenten**

COLOFON

Rosmalla Extra is een uitgave van de Heemkundekring Rosmalen.

Redactie:

Mari van de Ven

Harry Coppens

Wil Verstappen-Witlox

Redactieadres:

Stationsstraat 8

5241 EE Rosmalen

tel. 04192-18349

Bankrekeningnr.: 18.45.43.444 (Rabobank Rosmalen, postgiro van de bank: 1099372) ten name van Heemkundekring Rosmalen, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen.

Bestuur:

Th.G.J.M. Derksen, voorzitter, Weidestraat 15, 5241 CA Rosmalen. Tel. 04192-12591

A.J. van de Ven, 1e secretaris, M. Nijhoffstraat 8, 5242 CV Rosmalen. Tel. 04192-14094

J.W. Westerlaken, 2e secretaris en contactpersoon, Venstraat 53, 5241 CD Rosmalen, Tel. 04192-13562

Sj. Hoedemakers-van der Sluis, penningmeester, Deken Fritsenstraat 53, 5243 VM Rosmalen. Tel. 04192-17366

H. de Werd, archief, Hintham 127, 5246 AE, Rosmalen. Tel. 073-415914

Copyright © 1993 Heemkundekring Rosmalen.

Zonder toestemming van redactie en / of bestuur mag niets uit deze uitgave worden overgenomen.

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud der ondertekende artikelen.

Op Rosmalla Extra is geen apart abonnement mogelijk. Abonnementen op Rosmalla kunnen worden genomen door het aanmeldingsformulier achter in dit nummer in te sturen. Leden en donateurs van de Heemkundekring en abonnees van Rosmalla ontvangen deze Rosmalla Extra in de bus.

Met bijlage: plattegrond van Rosmalen met de fiets- en wandelroute en verschillende belangrijke gebouwen.

Bij de voorplaat: Het dorp Rosmalen, naar een prent van Berkenrode, die leefde van 1591 tot 1644. Coll. Henk de Werd.

VOORWOORD VAN DE VOORZITTER

Ofschoon onze gemeente slechts een klein aantal 'monumenten' telt, is niettemin - of wellicht juist daarom- bijzondere belangstelling hiervoor beslist de moeite waard. Bij het bestuur van de Heemkundekring is daarom de gedachte ontstaan om naast ons periodiek *Rosmalla*, dat sinds oktober 1990 een keer per kwartaal verschijnt, een extra uitgave te vervaardigen met een meer specifiek onderwerp, dat in hoofdzaak betrekking heeft op de monumenten in Rosmalen.

Om deze gedachte inhoud en gestalte te kunnen geven zijn twee voorwaarden noodzakelijk. In de eerste plaats een of meerdere mensen die bereid en in staat zijn de samenstelling van een dergelijk boekje ter hand te nemen. In de tweede plaats de nodige financiën om de uitgifte te kunnen bekostigen.

Wat het eerste punt betreft hebben we bij de redactie van *Rosmalla* een willig oor gevonden om een en ander te realiseren. Met betrekking tot het tweede punt heeft het gemeentebestuur van Rosmalen ons de helpende hand toegestoken.

Graag wil ik vanaf deze plaats zowel de redactie als de gemeente Rosmalen, ieder voor hun aandeel, hartelijk dank zeggen voor hun spontane medewerking. Ik hoop dat de Heemkundekring door middel van dit boekje er toe zal bijdragen dat de lezer ervan Rosmalen, zowel historisch als cultureel gezien, nog beter zal leren kennen en waarderen.

De voorzitter van de Heemkundekring Rosmalen,
Th.G.J.M. Derksen.

VOORWOORD VAN DE REDACTIE

Sinds een paar jaar geeft de Heemkundekring het blad *Rosmalla* uit. Dit blad bevat artikelen van verschillende leden over verschillende onderwerpen. Het leek de redactie van *Rosmalla* en het bestuur van de Heemkundekring echter een goed idee om nu eens een echt *boekje* over één bepaald onderwerp uit te geven, dat niet zozeer aan tijd gebonden is als een tijdschrift. Dit boekje ligt nu voor U, met een zeer algemeen thema: monumenten in Rosmalen.

Iedere rasechte Rosmalenaar zal zich ervan bewust zijn dat Rosmalen niet echt een dorp is met vele monumenten, maar de paar die er zijn, zijn zeker de moeite van het bekijken waard.

Reeds twee jaar geleden is het, dat de Heemkundekring zich aan een soortgelijk project gewaagd heeft. Dit resulteerde in de totstandkoming van een boekje over

de verschillende Rosmalense monumenten, met één groot nadeel: het boekje was speciaal vervaardigd voor de Open Monumentendag 1991 en was dus alleen geschikt voor die dag. De inhoud van het boekje leek ons echter dermate waardevol, dat we besloten hebben het grootste gedeelte van dit boekje te herdrukken. Vervolgens maakten we een aantal pagina's er omheen, met o.a. een geschiedenis van Rosmalen en het monumentenboekje was geboren.

We hebben besloten om de volgende zeven monumenten op te nemen in het boekje: de Annakerk in Hintham, de Annenborch in de Overlaet, het oude hoofdgebouw van psychiatrisch ziekenhuis Coudewater, de herberg *De drie linden* in Hintham, de Lambertuskerk in het centrum, de standerdmolen in de Molenstraat en *Villa Fleurie* in het centrum.

Om het boekje nog verder te completeren hebben we een uitneembare plattegrond van de gemeente Rosmalen toegevoegd, zodat het makkelijker geworden is om alle monumenten terug te vinden.

In de toekomst zullen hopelijk meer boekjes worden uitgegeven over andere zaken die op Rosmalen betrekking hebben. Hierover zal het tijdschrift Rosmalla te zijner tijd nadere informatie verstrekken.

De redactie van Rosmalla (Extra):

Harry Coppens

Mari van de Ven

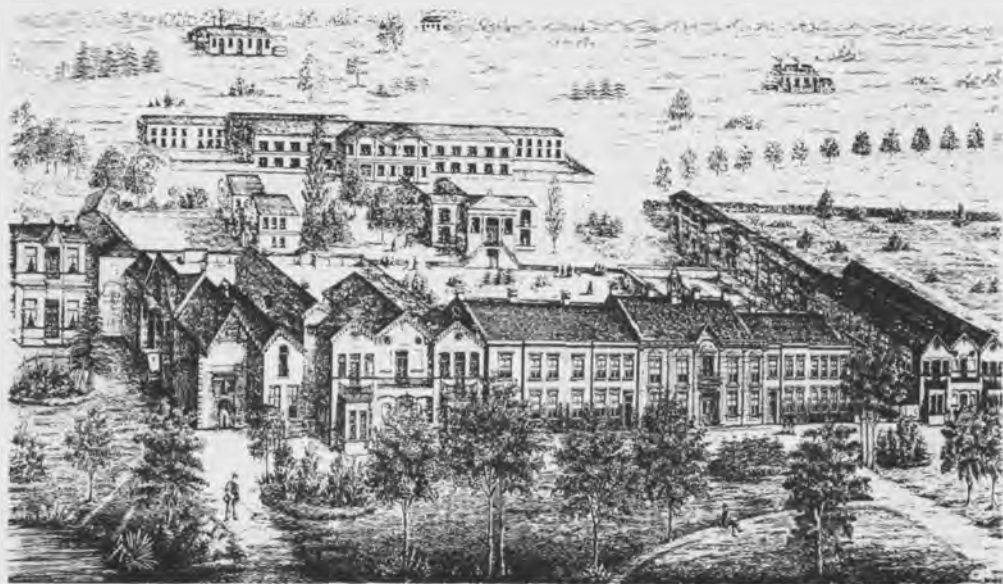
Wil Verstappen-Witlox

TUSSEN HET HEESEIND EN DE HINTHAM

Algemene geschiedenis van Rosmalen door drs. H.G.J. Buijks

Wie in één oogopslag veel over de geschiedenis van Rosmalen wil weten én begrijpen, moet deze plaats opzoeken op een landkaart waarop hoogte en grondsoort worden aangegeven. Ik heb dat ook gedaan en mijn bevindingen waren als volgt:

1. Met betrekking tot de grondsoort: Rosmalen ligt vrijwel op de scheiding tussen zand- en kleigrond, tevens de scheiding tussen het "echte" Brabant (waarbij we ons graag een landschap voorstellen met veel bomen, boerderijtjes met rieten daken en vriendelijke mensen) en het Brabants-Gelderse riviereengebied;
2. Met betrekking tot de hoogte: hoewel de hoogteverschillen in het landschap nauwelijks zichtbaar zijn, helt het grondgebied van de gemeente Rosmalen van zuid naar noord af in de richting van de Maas. Wanneer in dit verband gesproken wordt van "laag land" en "de Maas", denken de ouderen onder ons natuurlijk aan overstromingen, het euvel waaraan de Maaslanders tot voor kort

Gesticht Coudewater te Rosmalen anno 1872. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

bijna gewend waren. Dat deze streken met zoveel overtollig water te kampen hadden, kwam vooral doordat de Maas als regenrivier in het winterhalfjaar veel water te verwerken kreeg. Tel daarbij nog het niet altijd volmaakte onderhoud der dijken en de vele bochten in de Maas op en de verklaring is voor een groot deel gegeven. Nu had men al in de late Middeleeuwen een oplossing bedacht voor de problemen rondom de Maas, maar daarvan plukte alléén West-Nederland de vruchten: de Beersche Overlaat. Bij Beers en bij Katwijk had men enkele openingen in de Maasdijk gelaten, waarlangs bij hoge waterstand de rivier zijn overtollige last kon lozen op... het Maasland. Een kilometersbrede strook daarvan liep aldus gemiddeld twee keer per jaar onder. Het resultaat van deze operatie was wel dat de Maas zich verder stroomafwaarts wat rustiger gedroeg, maar daaraan hadden de mensen van deze streek natuurlijk weinig. Gelukkig was in de periode van 15 maart tot 15 november de zomersluiting van kracht: dan waren de openingen bij Beers en Katwijk dicht.

3. Met betrekking tot de staatkundige en strategische ligging: Rosmalen ligt in een grensgebied, nabij de noordgrens van de provincie Noord-Brabant. Vandaag de dag is dat geen reden om bang te zijn: het is onvoorstelbaar dat er een bende Geldersmannen onder leiding van een Maarten van Rossum de

Maas zal oversteken en het Maasland zal afstropen, zoals in de 16e eeuw meermalen gebeurde. Daar kwam nog bij dat de belangrijke vestingstad 's-Hertogenbosch vlakbij lag. Deze plaats beheerste de noordelijke toegangswegen tot het machtige hertogdom Brabant, dus geen wonder dat in de loop der eeuwen de regio Den Bosch druk door militairen werd bezocht.

Extra overlast werd nog veroorzaakt doordat in oorlogstijd een groot gebied rondom de stad onder water werd gezet.

Het heeft lang geduurd voordat de bovengenoemde problemen werden opgelost. In de tweede helft van de vorige eeuw verloor Den Bosch zijn vestingfunctie, maar het Maasland kon pas op adem komen, toen in 1942 de Beersche Overlaat definitief dichtging en de mensen hier dus een heel stuk minder afhankelijk van de elementen werden. Al enkele jaren daarvóór, in 1927, had de rijkslandbouwconsulent in Oost-Brabant, ir. J.H.F. Deckers, duidelijk de gevolgen aangegeven van de sluiting van de Overlaat: hij verwachtte "dat weldra de tijd zal aanbreken, dat de bewoners van den Lagen Maaskant uit hun nadelige positie worden verlost en hun streek zich eindelijk eens behoorlijk landbouwkundig en economisch kan ontwikkelen".

Na deze inleidende beschouwingen, die voor een goed begrip van de achtergronden noodzakelijk zijn, komen nu enkele hoofdzaken uit de geschiedenis van Rosmalen aan bod, Volledig is dit overzicht niet: er is nog te weinig bekend over de historie van Rosmalen.

Volgens de Belgische plaatsnaamkundige M. Gyseling zitten in de naam Rosmalen de woorden "rausa" (= riet) en "malho" (= zak, depressie) verborgen. Als hij gelijk heeft, moeten we dus denken aan "riet in een laaggelegen land". De naam van ons dorp wordt voor het eerst vermeld in een oorkonde van omstreeks 815, waarvan we de inhoud alleen maar kennen via een aantekening in een latere tekst: een zekere Alfger schenkt aan de abdij te Lorsch (nu West-Duitsland) enkele van zijn bezittingen, waaronder een boerderij met weidegronden "is Rosmalla". Maar hoogstwaarschijnlijk hebben hier vóór 800 ook al mensen gewoond. In de oude buurtschap Heinis/Hennis (waar je nu langs de afslag Rosmalen autoweg A2 afdraait) werd in 1935 een urnenveld uit de IJzertijd aangetroffen, zo'n 2000 jaar oud dus. En op "De Bunders", in de polder vanden Eigen en Empel, moet in de Romeinse tijd een nederzetting hebben bestaan, doch de naam daarvan kennen we niet.

Kort na 800 bestond er dus een Rosmalen, een gehucht van enkele boerenbedoeninkjes bij elkaar. Voordat daaruit een dorpje was gegroeid, waren we enkele eeuwen verder, zo tussen 1200 en 1300. Heel West-Europa kende toen een zekere welvaart en bevolkingsgroei, waarbij veel woeste gronden werden ontgonnen en dijken werden aangelegd langs rivieren die tot dan toe vrijwel ongetemd naar zee stroomden. Het is niet verwonderlijk dat je in een dergelijke tijd tal van dorpen en andere nederzettingen ziet ontstaan. Een duidelijk teken dat het hierbij om meer gaat dan een gehucht, is de stichting van een parochie in zo'n

plaats. Zo blijkt Rosmalen in 1293 een parochie, dus een kerkelijke gemeenschap, te zijn geweest: "parochia de Roesmale". De patroonheilige van de kerk is Sint Lambertus. Dat is niet toevallig, want Lambertus is een typisch Luikse heilige en Rosmalen behoorde tot het bisdom Luik, zoals trouwens heel Brabant en Limburg in die tijd. Van pastoors uit de vroegste tijden is weinig bekend. We weten dat in 1393 een zekere Gerardus de Wilde hier dat ambt bekleedde, of althans de inkomsten ervan opstreek. Maar dat laatste hoefde in de Middeleeuwen helemaal niet te betekenen dat hij zelf in de Rosmalense zielzorg werkzaam was; meestal was daarvoor een vervanger beschikbaar, uiteraard tegen maar een klein deel van de pastoorsinkomsten.

Werd hierboven al gesproken over een kerkgebouw te Rosmalen in 1193, dat was niet hetzelfde als de huidige Lambertuskerk. Deze dateert van omstreeks 1550, toen Pieter Wellens hier pastoor was. Wellens liet deze vermoedelijk wel op dezelfde plaats bouwen: een duidelijk hoog punt in het dorp, waar in tijd van overstromingen de inwoners gemakkelijk een toevlucht konden vinden. Buiten de parochiekerk kende Rosmalen in de Middeleeuwen meer kerkelijke gebouwen. In 1434 of daaromtrent werd te Coudewater het klooster Mariënwater gesticht. De inwoners waren mannen en vrouwen van de orde der Birgittijnen (genoemd naar de 14e-eeuwse H. Birgitta uit Zweden). *Annenborch* heette sinds 1505 het klooster van de reguliere kanunnikessen van de H. Augustinus, dat gesticht was vanuit het moederhuis op de Windmolenberg te 's-Hertogenbosch. Verder kregen in de 16e eeuw Heeseind en de Hintham elk een kapel. Hoewel de katholieke kerk in de Middeleeuwen stellig een belangrijke plaats innam in Rosmalen, blijft ons beeld onvolledig, als niet tevens een blik wordt geworpen op een aspect als het wereldlijk bestuur. Allereerst kan men vaststellen dat ons dorp in de 11e eeuw onder het bestuur van de hertogen van Brabant gekomen was. Aangezien Brabants hoofdstad, Brussel, op een behoorlijke afstand lag, was Den Bosch, de hoofdplaats van de Meierij, voor Rosmalen van meer belang. Daar zetelde immers de hoogschout, die de hertog in deze streken vertegenwoordigde. Overigens ging het hier niet louter om een bestuur, maar tegelijkertijd om een rechtbank. Dat gold ook voor de groep mensen die hier het plaatselijk bestuur regelde: een college van zeven schepenen, de schepenenbank van "Heese". Tot 1630 regelde deze tal van zaken voor Rosmalen en Nuland gezamenlijk, daarna hebben beide dorpen elk hun eigen schepenenbank gehad. Waarschijnlijk bestaat vanaf die tijd ook de grens tussen Rosmalen en Nuland, vandaag de dag bekend als de gemeentegrens¹.

Ook de strijd tegen het water leverde Rosmalen al vroegtijdig een vorm van bestuur op: in augustus 1309 zorgde hertog Jan II ervoor dat de polder die in de volksmond "Eyghen" heette, een bestuur van zeven heemraden kreeg. Dit polderbestuur bediende zich in de 15e eeuw van een wapen dat een rechtstreekse

¹Dat wil zeggen: Tot de vorming van de gemeente Maasdonk per 1 januari 1993, toen Heeseind en Heiduinen naar deze nieuwe gemeente zijn overgeheveld.

voorvader kan worden genoemd van het wapen der huidige gemeente Rosmalen. Het wordt hierbij afgedrukt.

Over het reilen en zeilen van de inwoners van Rosmalen in de Middeleeuwen is weinig bekend. Wel valt er iets te zeggen van de grootte van het dorp. Dat hebben we te danken aan... de belastingpolitiek der Brabantse hertogen. Om aan geld te komen voor de vele oorlogen die zij voerden, verzonnen zij van alles. Zo werd in de 14e eeuw de aanwezigheid van één of meer stookplaatsen of haardsteden in een huis belast.

Daarvoor moesten deze haardsteden dus eerst geteld worden, per plaats.

De resultaten van deze telling voor Rosmalen (en Nuland) luiden als volgt:

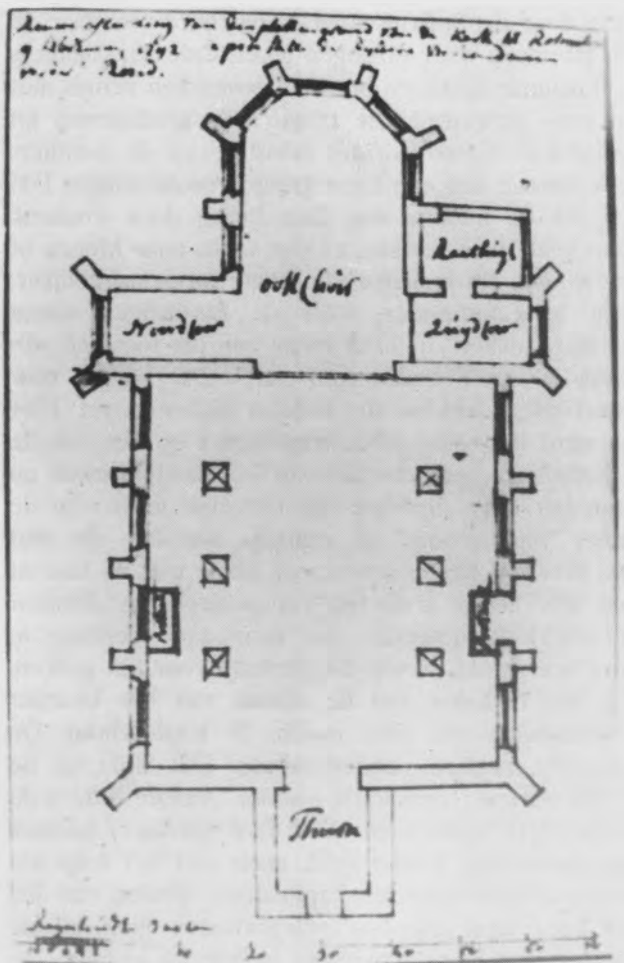
Jaren	Rosmalen	Nuland	Rosmalen plus Nuland
1374	-	-	246
1438	-	-	276 (waaronder 82 huizen van armen)
1464	-	-	261
1472	-	-	272
1480	120 (145)	55 (67)	175 (213)
1496	85	47	132 (bewoonde huizen)
1526	191 (waaronder 2 kloosters met 98 paters en zusters)	-	290 (bewoonde huizen)

Twee conclusies: in de 14e en een groot deel van de 15e eeuw zal het inwonertal van Rosmalen en Nuland tezamen tussen 1100 en 1500 hebben bedragen, maar omstreeks het jaar 1500 zien we een forse daling. Die zal wel te maken hebben met de vele oorlogen tussen Brabant en Gelre die juist toen woedden. Het Maasland heeft in die jaren heel wat klappen voor zijn hertogen moeten opvangen. De inwoners van Rosmalen konden niet bevroeden dat het allemaal nog veel erger zou worden. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) ondervond deze streek pas goed de nadelen van de nabijheid van de vestingstad 's-Hertogenbosch. Het moet hier een komen-en-gaan zijn geweest van allerhand vreemd krijgsvolk en het zal de boeren een zorg zijn geweest of het soldaten van Oranje dan wel van koning Filips II waren, als ze maar wegbleven. Veel mensen vluchtten naar Den Bosch, waar het, binnen de muren, een stuk veiliger was. Onder hen bevonden zich de bewoners van de beide Rosmalense kloosters. De kanunnikessen keerden, na het platbranden van de Annenborch in 1572, daar niet meer terug.

De vrede van Münster (1648) luidde voor grote delen van Brabant en Limburg een moeilijke tijd in. Deze gebieden werden immers als veroverd gebied

beschouwd en vanuit Den Haag door de Staten-Generaal bestuurd (vandaar de term "generaliteitslanden"). De jarenlang door oorlogen geteisterde Maaslanders gingen nu gebukt onder zware financiële lasten en maakten bovendien kennis met vertegenwoordigers van de nieuwe "gereformeerde religie", de predikanten en schoolmeesters. Zoals vrijwel overal in Noord-Brabant moesten ook de inwoners van Rosmalen in 1648 hun kerk afstaan aan een klein groepje protestanten. Dat was trouwens ook al in 1619 (na de inname van Den Bosch door Frederik Hendrik) gebeurd. Toen hadden veel Rosmalenaars er een tocht naar Megen of Lith voor over om de mis bij te wonen. Nu kregen zij het toch wat gemakkelijker: het werd hun toegestaan om te Coudewater, waar de Birgittijnen waren teruggekeerd, de kloosterkapel te bezoeken. In 1713 kwam aan die toestand een einde: nadat in 1651 de paters al waren gedwongen om uit te wijken naar Hoboken in de Spaanse Nederlanden, hadden de nonnen zich nog tot 1711 kunnen handhaven. Twee jaar werd later het gebouwencomplex op last van de Staten-Generaal verkocht. De katholieke gemeenschap van Rosmalen bouwde nu een schuurkerk in de kom van het dorp. Speelde het kerkelijk leven van de Rooms en zich dus min of meer "ondergronds" af, eigenlijk was ook dat niet toegestaan. Maar de wereldlijke overheid kneep gaarne een oogje toe, als haar af en toe iets werd toegestopt. Dat "iets" heette in die tijd "recognitiegelden". Pastoor Judocus Tossanus Roosen (1108-1130) noteerde dat voor zijn toelating in Rosmalen f 400,- moest worden neergeteld, terwijl de parochie voor het gebruik van de schuurkerk jaarlijks f 50,- betaalde aan de schout van het kwartier Maasland en f 40,- aan de stadhouder van Den Bosch, de hoofdschout. De dorpelingen zullen het geld moeilijk hebben kunnen missen. Dat blijkt uit de volgende aantekening van een 19e-eeuwse Rosmalense pastoor. Aan de orde is de vernieuwing van de schuurkerk in 1781: "Zulks is geschied door (pastoor) Joannes van Helmond, en wel, zoals gezegd wordt, zonder geld, maar met het volgende middel: hij ging in Den Bosch bij de voornaamsten kapitaaltjes ophalen van 300 ieder: bij ziektes of andere voor hem gunstige gelegenheden ging hij de geldschietters bezoeken en kwam meestal met de kwitantie in den zak te huis". De oude kerk stond, zoals gezegd, de kleine protestantse gemeente van Rosmalen ten dienste. Haar eerste predikant was Johannes Kieschiers, die hier tot 1675 werkzaam was. Zijn opvolgers hebben goed kunnen merken dat het kerkgebouw niet het eigendom was van de protestanten, maar van de plaatselijke wereldlijke overheid. Immers, in 1701 blijken schout en schepenen er een vergaderruimte te hebben, de "raetkamer". Deze ruimte is ingericht in een kleine aanbouw aan de noordzijde van het koor. Rosmalens "raadhuys" was dus al omstreeks 1700 niet meer ondergebracht in een herberg, zoals in veel andere Brabantse dorpen toen nog wel het geval was.

De inval van de Fransen in september 1794 luidde voor de generaliteitslanden een periode in van meer vrijheid, vooral op godsdienstig gebied, en op den duur, na 1848, zelfs van democratie. Natuurlijk kon de Rosmalense doodgraver dat niet

Plattegrond van de Lambertuskerk. Rechts boven op de kaart het toenmalige raadhuis. Coll. Heermkudekring Rosmalen.

weten, toen hij in september 1794 opschreef: "Een adjudant van de Fransche Armee is nakent op 't Kerkhoff begrave zoals hij ter werelt gekomen is. Niets daarvoor ontvangen."

Voor de katholieken leidde die vrijheid op den duur (Napoleon zat toen al lang op Sint-Helena) tot de teruggave van de oude kerk in 1823. De hervormden namen toen de schuurkerk over, braken deze af en bouwden op haar fundamenteen een nieuw bedehuis. De 19e eeuw gaf ook op bestuurlijk gebied nogal wat veranderingen te zien. Eén daarvan was de instelling van de gemeente. Nadat in de jaren 1815 tot 1848 geëxperimenteerd was met reglementen waarbij een tijdlang sprake was van een

bestuur bestaande uit een schout met een door Provinciale Staten benoemde raad, bracht de grote staatsman Thorbecke in 1851 de gemeentewet tot stand. Deze regelt, zij het na verschillende wijzigingen, tot op de dag van vandaag het bestuurlijk doen en laten van alle Nederlandse gemeenten. Een betere organisatievorm vraagt ook een goede behuizing, maar een "raetkamer" in een aanbouw bij de kerk is dat niet bepaald. Het is dan ook niet vreemd te noemen, dat in 1817 een zekere P. van der Kraan voor de aanneemsom van f 2.300,- een echt gemeentehuis gebouwd heeft. Het gebouw heeft nog tot diep in de 20e eeuw dienst gedaan, waarna het aan de slopershamer ten prooi gevallen is. Een wapen

had de gemeente Rosmalen nog eerder dan een gemeentehuis en wel krachtens een besluit van de Hoge Raad van Adel van 11 juli 1817. Blijkens de omschrijving is het vrijwel identiek aan dat van het Middel-eeuwse polderbestuur "van den Eyghen": "van lazuur, beladen met een schildje en een molenrad en pal, alles van goud, het schildje beladen met een klaverblad van lazuur."

Op economisch gebied gaat het vrijwel de gehele 19e en het begin van de 20e eeuw vrij slecht met Rosmalen. Natuurlijk hebben de talrijke overstromingen van de Maas daarmee veel te ma-

De Lambertuskerk in 1787. Coll. Heemkundekring Rosmalen

ken. Zo stelt het gemeenteverslag over 1851: "De landbouw is hier in eenen kwijnenden toestand. Het hooge water van den voorzomer zette al de landerijen in de polder van den Eigen, de Vliert, het Boschveld en de lage binnengedeelten onder water. Hierdoor konden de bouwlanden, daarin gelegen, niet vóór half Mei worden bebouwd en gevolgelijk met niet anders dan met zomervruchten bezet en bezaaid worden. De beesten moesten laat in de weide, waardoor groote schade geleden werd." Handel en winkelnering deden het in Rosmalen evenmin goed. Het gemeentebestuur schreef dat in 1875 toe aan de omstandigheid dat "de meeste ingezetenen hunne benodigdheden te 's-Hertogenbosch halen en de gemeente als 't ware overstroomd wordt door venters in allerlei soort van waren."

Jaarmarkten kende de gemeente overigens wel: te Rosmalen driemaal en te Hintham éénmaal per jaar. Industrie kende ons dorp in de 19e eeuw niet; wel vonden enkele tientallen mensen werk in bijna evenveel bedrijfjes in de ambachtelijke sfeer, zoals een bierbrouwerij, een molen, een leerlooierij. De

werkloosheid, en dus het aantal bedeeden, was groot.

Toch waren toen de tekenen van een nieuwe, betere tijd zichtbaar. In de jaren 1822-1835 kreeg het Maasland zijn eerste kasseienweg, de rijksweg van Den Bosch via Grave naar Nijmegen. Tegenover de Rosmalense "Gele Hoef", het huidige restaurant "Wapen van Rosmalen", takte van deze baan de eerste beklinkerde provinciale weg af; in 1840 was hij al tot halverwege Berlicum en Heeswijk gereed. Ook op het

De standerdmolen aan de Molenstraat. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

gebied van "ijzeren wegen" zijn er ontwikkelingen te melden. Het gemeenteverslag over 1881 meldt: "De 2 Juni dezes jaars is de spoorlijn Tilburg-Nijmegen, loopende door deze gemeente, voor 't publiek geopend. De diensten tot vervoer van reizigers en goederen zijn vrij goed." Twee jaar later deden ook de stoomtrams van de lijn Den Bosch - Helmond Rosmalen aan. Door al deze ontwikkelingen, die binnen een tijdsbestek van een halve eeuw plaatsvonden, ging de wereld voor de Rosmalenaar uit meer bestaan dan alléén het Maasland.

Tot ver in de 20e eeuw bleef deze gemeente haar plattelandskarakter behouden. Eigenlijk was ze louter een verzameling gehuchten, waarvan de namen gelukkig vandaag de dag nog voortleven, zij het dan in wijkaanduidingen. Ik noem ze even: Maliskamp, Kloosterhoek, Heide, Sprokkelbosch, Brugge, Kattenbosch, Kerkenhoek, Molenhoek, Varkenshoek, Hintham, Heijnis en de Bergen, Kruisstraat, Heeseind. Het inwonertal was gestegen van goed 1600 in de Franse Tijd via 3000 rond de laatste eeuwwisseling tot 5000 in 1930. Daarbij waren sedert 1870 inbegrepen enkele honderden psychiatrische patiënten in het voormalige klooster Coudewater. Pas na de Tweede Wereldoorlog ging Rosmalen "in de lift". Eén van de mensen die dat proces van nabij meemaakten en mede richting eraan gaven, was Jan Heijmans (1903-1965), die in het voorjaar van 1923 zijn eerste karwei als zelfstandig stratemaker opknapte: het stationsemplacement van Den

Bosch. Na de oorlog kon hij een bedrijf met tientallen werknemers inzetten voor heel wat grotere karweien op gebied van wegen-, water- en woningbouw. En men weet: er moest toen heel wat worden opgebouwd in Nederland. Rosmalen profiteerde daarvan, want er waren hier meer grote aannemingsbedrijven gevestigd. Naar ik aanneem niet toevallig, want juist hier waren veel seizoenarbeiders, mensen voor wie een groot deel van het jaar geen werk was. Er kwam dus nu wel brood op de plank, op den duur zelfs mét beleg. Het dorp veranderde van aanzien: veel mensen waren de éénsteensmuurtjes en het rieten dak, hoe schilderachtig ook, beu, en bouwden nieuwe huizen. Bovendien had de ligging nabij Den Bosch opnieuw gevolgen: velen verkozen Rosmalen als woongemeente boven de Brabantse Hoofdstad, waar zij meestal wel bleven werken. Het inwonertal bereikte in 1960 de 10.000 en was in 1974 verdubbeld. Tot nog toe gaat de groei gewoon door.

Aan het eind van dit geschiedenisverhaal gekomen, zult u niet lezen: "en zij leefden nog lang en gelukkig." Dat zou al te optimistisch zijn in een tijd van stagnatie in de wereldeconomie en van voortdurende crises in de politiek. En juist in Rosmalen en omgeving, waar zovelen in de bouw werkzaam zijn, kan de klap hard aankomen. Toch, en dit strekke U tot troost, zal het hier nooit meer zo slecht worden als in de "goeie" oude tijd, toen men van Rosmalen zei:

*Rosmalen is een ellendig land
's Winters in 't water en 's zomers in 't zand.*

MONUMENTEN EN MONUMENTENZORG

G.H.F. Valk

In het boekje *Afbraak of restauratie* citeert prof. dr. C.A. van Swichem uit een brochure die de archivaris van Dordrecht, dr. J.C. Overvoorde in 1901 schreef en waarvan de titel luidde: *De bescherming van monumenten*. Ik citeer: "De oude bouwwerken zijn voor de bouwmeesters wat archieven zijn voor de historicus." Er had misschien ook kunnen staan: "De oude bouwwerken zijn voor de toeschouwers en onderzoekers de tastbare archieven", zeker nu er -in verhouding tot 1901- velen geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de oude en jonge bouwkunst en de zorg daarvoor die de centrale overheid aan de dag legt, met een verzamelnaam *monumentenzorg* genoemd.

De eerder genoemde J.C. Overvoorde, begaan met het lot van menig met sloop bedreigd gebouw -immers vele uitzonderlijk fraaie en architectonisch hoogstaande stadspoorten en andere gebouwen waren na de opheffing van de vestingwet in 1874 reeds gesloopt- richtte in 1899 de Nederlandse Oudheidkundige Bond op, die

later koninklijke erkenning kreeg, nu nog steeds bestaat en kortweg KNOB (Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond) genoemd wordt.

Uit deze bond is niet alleen het *Rijksbureau voor de Monumentenzorg* voortgekomen, maar hieruit zijn ook vrijwel alle landelijke verenigingen op cultuurhistorisch, kunsthistorisch, archeologisch en oudheidkundig gebied voortgekomen. Landelijk bekend is bijvoorbeeld de *Bond Heemschut*, die zich inzet voor het behoud van het culturele erfgoed en een mentaliteitsverandering op dat gebied nastreeft.

Monumenten hoeven niet per se oude en/of vervallen, goed gerestaureerde kerken, kastelen, buitenplaatsen, wind- of watermolens te zijn. Er zijn tegenwoordig ook vele zgn. jonge monumenten, relatief recente bouwwerken. Een bekend voorbeeld daarvan is het Schröderhuis in Utrecht. Zo zijn er veel meer, maar daarover later.

Ook zeer kleine objecten als veldkapellen, wegkruisen, fraai gestileerde grafmonumenten of oude bomen, zoals de bekende Brabantse lindebomen, en natuurlijk niet te vergeten de landbouwschuren als de zgn. Vlaamse schuren en diverse typen boerderijen, die wij alle rangschikken onder "landelijke bouwkunst", zijn monumenten.

Ook kunnen bouwwerken opvallen door een bepaald karakter en daardoor een zeldzaamheidswaarde hebben. Maar ook een karakteristiek rijtje huizen uit de jaren 1920-1930, al of niet gelegen aan de oude rooilijnen, en waarvan de oude structuur duidelijk af te lezen is, kan tot de monumenten worden gerekend. In ieder geval noemt men dit een straatbeeld en in bijzondere gevallen een beschermd dorps- of stadgezicht.

Zowel oudere als jongere bouwwerken die na zorgvuldig onderzoek het predikaat *monument* hebben gekregen, zijn niet meer uit onze samenleving weg te denken. Monumenten, zo is wetenschappelijk vastgesteld, zijn niet alleen van economische betekenis, maar ook van toeristische, voor ons allemaal, terwijl voor de specialisten en meer geïnteresseerden monumenten van betekenis zijn voor de wetenschap. Het zonder gedegen wetenschappelijk onderzoek naar een herbestemming afbreken van een buiten gebruik geraakt bouwwerk -een monument of nog geen monument- is een ondoordachte beslissing, want ook ons nageslacht heeft recht op het bezit van en het kijken naar datgene wat onze (voor)ouders nalieten. En aangezien vele monumenten die er al zijn met gemeenschapsgeld worden of zijn

Twee keer het interieur van de Annakerk te Hintham.

Boven: Het interieur tussen 1910 en 1956. Op de voorgrond de fraaie witmarmeren (verdwenen) communiebank uit het atelier van Fratelli Tonetti. De communiebank werd in 1920 geschonken ter gelegenheid van het zilveren priesterfeest van pastoor Van Thiel. Een zuiltje met het jaartal 1920 is nog bewaard gebleven. Links de verdwenen preekstoel. Het smeedwerk ervan werd gemaakt door de Hinthammer Sijf de Smid (Sijf Pennings).

Onder: Het interieur na de restauratie in 1991. In februari 1988 begon pastoor Piet Robben met een actie voor de restauratie van de kerk. In 1989 ging de kerk in de steigers. In 1991 vond de feestelijke heropening plaats.

gerestaureerd en tegenwoordig door Monumentenwacht Nederland op gezette tijden worden geïnspecteerd, zijn deze (bouw)werken ook een beetje van ons allemaal.

De Rijksmonumentenwet, en tegenwoordig ook veel gemeentelijke verordeningen spreken daarom van: "Alle voor tenminste *vijftig jaar* vervaardigde zaken, welke van *algemeen belang* zijn wegens hun *schoonheid*, hun betekenis voor de *wetenschap*, of hun *volkenkundige* waarde, en alle zaken en terreinen welke van algemeen belang zijn wegens aan *die* zaken en terreinen verbonden *geschiedkundige herinneringen*."

Zoals eerder gezegd hoeft een object niet per se oud te zijn om als monument te worden aangeduid. We kennen tegenwoordig veel jonge monumenten. Omstreeks 1987 is door het ministerie van W.V.C. (het blijft jammer van cultuur op de laatste plaats staat!) in het hele land het zgn. *Monumenten Inventarisatie Project* van start gegaan, dat begin 1992 is voltooid. Binnen dit project is vastgelegd wat in Nederland tussen circa 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedenbouw is gerealiseerd. Het beoogt kort gezegd een landelijk overzicht van de jonge bouwkunst te geven, de kennis van en waardering voor wat in die periode werd gerealiseerd te kweken en inzicht in de ontwikkeling en respect voor historische gegroeide structuren van stad en dorp te geven. Maar helaas zijn er al veel mooi en degelijk geconstrueerde bouwwerken verloren gegaan en daar kan Rosmalen over meepraten! En er komt zelden iets mooiers voor terug.

Na deze inventarisaties is een keuze gedaan, waarbij een aantal objecten aan de Rijkslijst en aan gemeentelijke monumentenlijsten is worden toegevoegd, om daarmee enige bescherming te krijgen. Alle objecten zijn afzonderlijk getoetst met behulp van de volgende criteria, die op hun beurt weer onderverdeeld zijn:

1. Architectonische en kunsthistorische criteria;
2. Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria;
3. Sociaal- en cultuurhistorische criteria.

Door haar decentralisatiebeleid heeft de Rijksoverheid aan de besturen van gemeenten ook de zorg voor monumenten toebedacht en nadat een nieuwe monumentenwet per 1 januari 1989 in werking was getreden, hebben al zeer veel gemeenten monumentenzorg ter hand genomen. Dit houdt onder meer het instellen van een commissie van deskundigen, de zgn. monumentencommissie, in. Vanwaar die belangstelling voor oudere en jongere bouwkunst? Ik denk dat dit komt omdat wij in onze gejaagde tijd behoefte hebben aan de rust die dergelijke gebouwen uitstralen. Wij bezoeken immers op vakantietochten oude steden en dorpen met hun soms eeuwenoude gebouwen, straten, pleinen en parken en dat geeft ons geestelijke rust en de nodige ontspanning. Maar een bouwwerk kan als herkenbaar voor de gemeenschap bijdragen aan de leefomgeving. Er gaat een vertrouwd beeld van uit. Het moet een geaardheid naar Nederlandse maatstaven uitstralen. Daarmee is Nederland als het land van Rembrandt beroemd geworden. Maar helaas, als we om ons heen kijken, zien we nauwelijks meer nationale, laat

staan Brabantse herkenbare architectuur.

Terug naar ons bezoek aan steden en dorpen, waaraan *Kerkepad*, *Weg van de snelweg* en *Ontdek je plekje* zoveel bijdragen. Zij die in de zgn. eentonige nieuwbouwwijken wonen, gaan maar al te graag naar die rustgevende en vertrouwde omgeving om te kijken, te verpozen en zich te ontspannen.

Wij gaan naar musea om schilderkunst, beeldhouwkunst of opgegraven voorwerpen uit de Oudheid te zien. Gebouwen kunnen wij niet in een museum plaatsen. Openluchtmusea in binnen- en buitenland zijn natuurlijk uitzonderingen, evenals de tweeduizend jaar oude, in het museum van oudheden te Leiden herbouwde Nubische tempel.

Die gebouwen die ons aller oog strelen en gebouwen die een herinneringswaarde hebben en ons leefklimaat bepalen, kunnen wij monumenten noemen. Zij weerspiegelen allemaal onze cultuur, zijn een beetje van ons allemaal, van onze gemeenschap en wij voelen dat ook zo.

Daarom wordt ernaar gestreefd deze bouwwerken in stand te houden en krijgen, als de overheidsfinanciën het toelaten, de eigenaren van deze monumenten een subsidie voor de instandhouding ervan.

Soms vindt men een sportgebouw op een voetbalveld belangrijker. Soms ook willen sommigen van een oud gebouw af. Maar met alle respect voor hen die moeten beslissen, is dit mijns inziens een kwestie van gebrek aan cultuurhistorische kennis en inzicht bij degenen die moeten beslissen of een kwestie van ondeskundige adviezen aan degenen die moeten beslissen, om van het vermoorden van historisch gegroeide structuren van straten en wegen maar niet te spreken. De oude kern in tact laten, herstellen en restaureren

1964; Kapelaan Van de Eijnde doopt hier Astrid Kemps te Hintham. Recht Neel Kemps, peetante en Cor Kemps, de vader van Astrid. Op de voorgrond de fraaie doopvont van de Annakerk. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

en er een nieuwe stad tegen aanbouwen verdient dan ook in alle gevallen de voorkeur.

De herkenbaarheid van dorp of stad moge dan op veel plaatsen zwaar zijn aangetast; juist omdat er nog maar zo weinig over is, is wat er nog over is des te meer van belang en des te kostbaarder om voor het nageslacht bewaard te worden. Het is of het wordt zeldzaam, dus waardevol! Er is een stelling die zegt: "Ieder monument heeft het recht tot voortbestaan, tenzij het tegendeel bewezen is", en ook "behouden gaat voor vernieuwen".

Eigenaren van monumenten weten dat hun bezit waardevol is en waarde heeft, waar anderen met respect naar kijken. Wij kijken immers zelf ook graag naar die anderen op onze tochten door dorp en stad, zoals ik al eerder mocht opmerken. En daarom is het jammer dat een bouwwerk, nog voor het de kans krijgt om tot monument voor ons nageslacht te worden verklaard, al is afgebroken.

(overgenomen uit Rosmalla nr. 4 - 1991)

DE ANNAKERK VAN HINTHAM

Henk de Werd

De geschiedenis van de Hinthamse kerk begint omstreeks 1908. Eerdere pogingen om te komen tot een parochiekerk in Hintham waren mislukt, omdat het gehucht slechts 76 gezinnen telde. Rond deze tijd schreef bakker Petrus van Well andermaal een verzoekschrift aan het bisdom om een bouwpastoor te benoemen voor Hintham-Rosmalen. Hij beloofde f 5000,- wanneer de kerk er daadwerkelijk zou komen.

In datzelfde jaar meldde zich Carolus van Thiel bij de bisschop. Hij was terug van een reis naar het toenmalige Nederlands Indië en was niet onbemiddeld. Hij was een telg uit het rijke geslacht Van Thiel te Helmond. Hem werd gevraagd om te komen tot de bouw van een kerk, waarop hij positief reageerde. Op 26 juli 1908, de feestdag van de H. Moeder Anna, kwamen de parochianen en de bouwpastoor voor het eerst samen in de school te Hintham. Allen verklaarden "hunne paarden beschikbaar te stellen voor het aanvoeren van de grond". Bovendien tekenden zij in voor een jaarlijkse bijdrage en dat tien jaar lang. Pastoor C. van Thiel bracht zelf de tekeningen van een Frans kerkje uit het plaatsje Aillant-sur-Tholon mee, een kerk van de grote architect Viollet le Duc. Dat kerkje wilde hij nabouwen. En zo geschiedde het. In januari 1909 ging de eerste spade de grond in en op 26 juli werd de eerste steen gelegd door Carolus van Thiel. De kerk werd gebouwd door aannemer W. Neefs uit Den Bosch. Architect was de heer W. van Aalst uit Den Bosch. De bouwkosten voor de kerk en de pastorie bedroegen f 39.880,-. In mei 1910 was het bouwwerk klaar.

Een van de eerste Ansichtkaarten van de Hinthamse Annakerk, in 1910 plechtig ingezegend door Mgr. Van de Ven. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

De kerk van Aillant-sur-Tholon in Frankrijk van de bekende architect Viollet le Duc, die model heeft gestaan voor de Hinthamse kerk. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

Op 9 mei van dat jaar zegende pastoor van Thiel zelf de kerk in. Op zondag 29 mei 1910, de dag van het hoogfeest van Pinksteren, werd de kerk door de toenmalige bisschop van Den Bosch, Mgr. Van de Ven, geconsacreerd.

Tot de eerste kerkmeesters werden benoemd Lambertus van Druenen en Thijs van Gestel. Zij schonken de kerk twee schitterende gebrandschilderde ramen die nu nog steeds te bewonderen zijn.

Het interieur

Via de toren komt U de kerk binnen. Rechts ziet U twee stenen: de eerste steen, gelegd door pastoor van Thiel, en daarboven een herinneringssteen aan de laatste restauratie. In de kerk gekomen ziet U dat de ruimte in de toren, waar vroeger het koor zong, in zijn oorspronkelijke staat is hersteld.

In het priesterkoor ziet U een aantal schitterende glas-in-lood-ramen, die nog niet zo lang geleden gerestaureerd zijn. Het raam met de H. Moeder Anna werd geschonken door E. Goulmy, die destijds woonde op het landgoed Zuiderbosch, nu wijnhandel Verlinden. De andere ramen werden geschonken door G. van Thiel en de familie Albers-Van Thiel. Diverse ramen zijn van de bekende glazenier Joep Nicolas.

Het priesterkoor werd vroeger van de kerk gescheiden door een prachtige witmarmeren communiebank van de firma Fratelli Tonetti te Viareggio, geschonken door de familie Van Thiel ter gelegenheid van het zilveren priesterfeest van pastoor Van Thiel.

Van deze communiebank is nog over de bronzen plaat met een afbeelding van het Laatste Avondmaal (nu in het altaar) en een zuiltje, waarin nog het jaartal 1920 staat vermeld (nu in de Annakapel achterin). In de doopkapel ziet men twee gebrandschilderde ramen, geschonken door Lambertus van Druenen en het raam van Mateus van Gestel, dat de H. Margaretha Maria à la Coque voorstelt. In de kapel

Gebrandschilderd raam in de Annakerk na de restauratie in 1991. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

ziet U eveneens de witmarmere doopvont, eveneens van de fa. Fratelli Tonetti, een geschenk van pastoor van Thiel zelf ter gelegenheid van zijn zilveren priesterfeest. Het kapelletje waarin het beeldje van St. Anna ten Drieën staat (moeder Anna, Maria en Jezus), werd gemaakt door de Hinthammer M. v.d. Steen. De kruisweg bevindt zich pas enkele jaren in deze kerk en komt uit een zusterklooster te Schijndel. Het pronkstuk in de kerk is ongetwijfeld het monumentale orgel dat de parochianen in 1960 bij het gouden parochiefeest hebben geschonken. Het orgel is afkomstig uit de kerk van Luijksgestel en is rond 1780 gebouwd. Veel ornamentwerk is echter verloren gegaan. Het orgel is een rijksmonument en staat onder bescherming van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Opgravingen Annenborch 1986. Coll. Henk de Werd.

DE ANNENBORCH

Eddie Nijhof - Bouwhistorische en Archeologische dienst te 's-Hertogenbosch

In de maanden april en mei 1986 werd een onderzoek verricht op het terrein van

de Annenborch in de Overlaet te Rosmalen. Van oudsher was bekend, dat zich hier een kasteel/klooster had bevonden. Het onderzoek werd uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort in samenwerking met de Bouwhistorische en Archeologische Dienst de 's-Hertogenbosch, waar ook de uitwerking van de opgraving geschied is. In de vijftiger jaren werden (in het kader van de ruilverkaveling) egalisatiewerkzaamheden uitgevoerd. Daarbij zijn vele muren aangetroffen en gesloopt. In de zeventiger jaren werd een deel van het terrein, waarop zich thans de heuvel met linde bevindt, als wettelijk beschermd archeologisch monument aangewezen. Helaas bleek bij een latere verkenning dat een gedeelte van het kasteelterrein buiten het gebied met de beschermde status lag. Door de nieuwbouwplannen voor de nieuwbouwwijk *De Overlaet* werd het gedeelte buiten het monument bedreigd en was opgraving op dit deel noodzakelijk.

Historisch gezien is er weinig informatie over het terrein, dat in 1986 is opgegraven. Het kasteel heette oorspronkelijk *De Rodenborch* en wordt reeds in 1444 vermeld. Het is dan het bezit van Aert Heijnen. In 1484 gaat het kasteel van Hendrik die Bijde over in handen van Jan Wouters van Baecx, heer van Rosmalen, met het doel er een klooster van te maken. In 1485 verkoopt deze het kasteel aan de priester Arnoldus Michiels. In hetzelfde jaar verstigt zich een aantal zusters Augustinessen van het Bethanieklooster op de Windmolenberg uit 's-Hertogenbosch in het voormalig kasteel dat vanaf die tijd *Sinte Annenborch* wordt genoemd. In 1572 verlaten de nonnen het klooster *De Annenborch* in verband met de godsdienstonlusten en vluchten naar 's-Hertogenbosch.

Getracht is in 1986 een zo groot mogelijk deel van het kasteel op te graven. Aangetroffen werd een min of meer vierkant omgracht terrein van plm. 26 x 20 meter. Aan de zuidzijde bevond zich een tweede, meer afgerond terrein, dat tevens van een gracht voorzien was. Dit terrein, waarop zich thans de heuvel met linde bevindt, is niet opgegraven, maar er is wel een proefsleuf gegraven om een beeld van de opbouw van de heuvel te verkrijgen. Om deze twee terreinen bevindt zich een tweede gracht die het geheel omsluit.

Het vierkante terrein was voorzien van een ommuring die grotendeels na de sloop was afgebroken. De aanleg van deze muur moet in de periode rond 1400 hebben gelegen. Zowel aan de noord- als aan de zuidzijde is het terrein toegankelijk geweest door middel van bruggen over de gracht. Aan de zuidzijde waren in de ommuring, op de plaats van de brug, twee halfronde poorttorentjes aangebracht. De brug aan de noordzijde is in een latere periode vervangen door een dam. De breedte van de gracht om dit terrein varieert van plm. 7 tot 10 meter. Helaas zijn op dit terrein de sporen van de bebouwing die hier oorspronkelijk gestaan moet hebben, bij de ruilverkaveling verdwenen.

Een greppel op dit binnenterrein moet geïnterpreteerd worden als een ontwateringsgreppel uit de ontginningsperiode van het gebied. Deze greppel kon gedateerd worden in de 12e tot begin 13e eeuw. Tussen de eerste en de tweede

Deze fundamenteën bij de Annenborch werden in 1986 blootgelegd. Coll. Henk de Werd.

gracht bevond zich een smalle strook grond van 8 tot 10 meter breedte. Op deze strook bevond zich aan de noordzijde in het verlengde van de brug een poortgebouwtje. Dit poortgebouwtje zal een soort ophaalbrug gehad hebben die over de tweede gracht (die slechts 5 meter breed was) toegang verschaftte.

In een latere periode, vermoedelijk rond 1500, is het kasteel uitgebreid. Dit hangt waarschijnlijk samen met de komst van de nonnen uit 's-Hertogenbosch. Zowel in de zuidelijke als in de westelijke gracht wordt een extra vleugel aan het kasteel gezet. Van deze aanbouwen zijn de zeer zware funderingen, die nodig waren in verband met de drassige grachtbodem, aangetroffen. Het gedeelte van deze aanbouw dat boven de gracht stond, was overwelfd en de ruimte hieronder fungeerde als toilet en afvalstortplaats. Een groot deel van de vondsten van het kasteel/klooster is hier geborgen. Tot de vondsten behoren grote hoeveelheden scherven van gebruiks aardewerk waaronder kookpotten, schalen, borden, kannen, drinkschaaltjes en luxe beschilderd aardewerk (majolica). Tot de meest bijzondere vondsten behoren een zeer fraai ijzeren deruslot, een voetboei en een messing kandelaar. Zeer fraai is ook het fragment van een pijpaarden heiligenbeeld, voorstellend de heilige Barbara, vervaardigd in de stad Utrecht.

Conclusie

Het kasteel dat opgegraven is, heeft zich oorspronkelijk over twee terreinen uitgestrekt. De vorm en het ontbreken van kasteelresten op het meest zuidelijke terrein doen vermoeden dat hier een verhoogd terrein heeft gelegen, een zogenaamd Motte-kasteel. Dit zou betekenen, dat dit terrein de oorspronkelijke hoofdburcht van het kasteel is geweest. Dergelijke Motte-kastelen dateren merendeels uit de dertiende eeuw.

Rond 1400 is deze Motte uitgebreid met een zogenaamde voorburcht aan de noordzijde. Er zijn aanwijzingen uit de opgraving, dat het mogelijke Motte-terrein aan de zuidzijde al vrij snel buiten gebruik geraakt is en dat de oorspronkelijke voorburcht als hoofdburcht is gaan functioneren. Over de indeling van het kasteel hebben we archeologisch gezien geen informatie kunnen krijgen door de verdere verstoringen door de ruilverkaveling. Rond 1500 zijn er aan de zuid- en westzijde van het kasteel vleugels aangebouwd. Deze verbouwingsfase behoort tot de periode dat het kasteel reeds als klooster in gebruik was.

(overgenomen uit Rosmalla nr. 4 - 1991)

HET OUDE HOOFDGEBOUW VAN COUDEWATER

Arie van de Ven

Het huidige Oude Hoofdgebouw heeft een rijke geschiedenis. Het was, voor het in 1870 het hoofdgebouw van het toen opgerichte psychiatrisch ziekenhuis werd, een villa van het landgoed Coudewater. De geschiedenis van dit terrein is reeds eeuwenoud.

Deze historie staat beknopt beschreven in het *verslag van het Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen Coudewater te Rosmalen over het tijdvak van 1881-1895* van de hand van de toenmalige geneesheer-directeur dr. L.Th. Pompe. Deze ontleent zijn verhaal aan een historisch werk van Jacob van Oudenhoven, die op zijn beurt de oude schrijver Fr. Dionisius Mutzaerd aanhaalt. Mutzaerd beschrijft een legendarische gebeurtenis in 1434 ongeveer als volgt:

In het gewest Holland was er een godvruchtige oude weduwe. Haar naam was Milla de Kampen (naar haar is een straat genoemd). Vaak werd zij door ingevingen gemaand een klooster te bouwen en wel voor religieuzen van de orde van de H. Birgitta. Intussen geschiedde het, dat een landman, aan wie de plaats Coudewater toebehoorde, aldaar een mooie bijenstal had. Deze landman heette Peter de Gorter (ook naar hem is een straat genoemd). Hij ging vaak naar zijn bijen kijken en zorgde er goed voor. Zo is hij eens een nacht naar zijn bijen gegaan en toen hij goed oplette, hoorde hij een zoete zang. Deze zang was zo mooi, dat hij dacht niet de zang of het gesnor van bijen te horen, maar een hemels

Boven: Het oude hoofdgebouw van Coudewater. Coll. Henk de Werd
Onder: Het gesticht Coudewater anno 1890. Coll. Heerkundekring Rosmalen

geluid. Hij kon niet genoeg krijgen van het luisteren ernaar.

In zijn verbazing over dit gezang ging hij kijken wat daarachter zat. Hij heeft de bijenkorf omgekeerd en in de kop van de korf zag hij een kerkje en twee kloostertjes, die zeer prachtig van de allerwitste was gemaakt waren. En rond het bouwsel zag hij bijenvolken, die het schenen te bewaken. De landman was er verslagen van. Hij ging naar zijn pastoor en vertelde hem wat hij gedaan, gehoord en gezien had. De priester en ook anderen gingen erheen om dit wonder te aanschouwen. Zij hebben gezien wat hun was verteld, hoe de bijen in het rond vliegend hun schepper loofden met gezang en gesnor. Het verhaal van dit wonder verbreidde zich wijd en zijd. Het kwam ook de weduwe Milla de Kampen ter ore. Deze begaf zich met spoed naar Coudewater. Zij sprak met de landman en deze stond zijn akker af om daar een klooster te bouwen van de orde van Sint Birgitta. In dit klooster woonden mannen en vrouwen, wier woning met een muur was afgesloten. De mannen hadden een prior en de vrouwen een abdis, die het hoogste gezag bekleedden. Voor beiden is het vanouds een gesloten klooster geweest.

Het eindigt de aanhaling van dr. Pompe en van J. van Oudenhoven. Vervolgens laat dr. Pompe dan in chronologische volgorde de voornaamste punten uit de geschiedenis van Coudewater volgen:

1526 Er wordt een telling verricht van de huizen en haardsteden in de stad en de

Milla de Kampen op het terrein van Coudewater. Coll. Heermkundekring Rosmalen.

Meijerij van 's-Hertogenbosch. In het klooster Coudewater zijn 21 mannelijke en 39 vrouwelijke religieuzen. Hiernaast zijn er buiten het slotklooster nog zeven geprofeste lekebroeders, negen knechten en vier vrouwen. Tezamen tachtig personen.

- 1566 In het getij van de beeldenstorm krijgt ook Coudewater zijn deel en het wordt geplunderd.
- 1572 Alle religieuzen vluchten naar 's-Hertogenbosch.
- 1591 Zij keren terug naar Coudewater.
- 1629 Na de inname van 's-Hertogenbosch moeten de paters het klooster verlaten.
- 1652 De paters vestigen zich in Hoboken in België. De nonnen mogen blijven. Nieuwe zusters mogen niet aangenomen worden; het klooster moet uitsterven.
- 1711 De Staten van Holland verkopen het klooster en het terrein van Coudewater.
- 1713 De priorin vertrekt met de nonnen naar Uden. Herman Cremers, erfsecretaris van Rosmalen, koopt Coudewater voor f 9.500,-. Hij kocht het namens de nonnen, die hoopten het later rustig te kunnen bezitten.
- 1723 Coudewater wordt definitief verkocht aan raadsheer Langell voor f 7.500,-.
- 1732 Na inmiddels nog enkele malen van eigenaar veranderd te zijn, wordt in dit jaar Alexander Bernard van Eijbergen eigenaar.
- 1752 Jacob en Stephanus du Castel verwerven Coudewater.
- 1780 In dit jaar wordt Charles Jean Gallé, predikant te 's-Hertogenbosch, eigenaar. Hij wordt als zodanig opgevolgd door de familie Bowier.
- 1863 Coudewater wordt gekocht door Vrouwe douairière F.I. van Meeuwen.
- 1866 Jonkheer Blocq van Scheltinga, echtgenoot van een freule Bowier, koopt Coudewater.
- 1870 Coudewater gaat in eigendom over aan de Maatschappij tot Verpleging van Krankzinnigen op het land, gevestigd te 's-Hertogenbosch.
- 1990 Coudewater fuseert met Huize Padua. Samen vormen ze het Instituut voor Psychiatrische Zorg Noordoost-Brabant.

Interieur

In het historische gebouw is nu een museum over de historie van Coudewater gevestigd. Het gebouw heeft op de begane grond prachtige eikehouten lambrizeringen, zowel in de hal als in de bestuurskamers, waar portretten hangen van alle directeuren tot en met 1990, toen Coudewater is gefuseerd met Huize Padua. Verder bezit het gebouw oude booggewelven in de kelders. Op de eerste verdieping is het museum gevestigd. Dit is te bezichtigen op elke tweede zondag van de maand van 11:30 tot 15:30 uur en verder volgens afspraak. Op de zolder kan men een bijzondere kapconstructie zien, een zogenaamde sporenkap met een oude Hollandse spantconstructie.

Het gebouw staat op de rijksmonumentenlijst.

DE DRIE LINDEN

Henk de Werd & Wil Croonen

Aanvankelijk stond langs de weg in Hintham een zeer oude herberg. Het gebouw was zeker 225 jaar oud. Omtrent zijn ontstaansgeschiedenis tast men nog steeds in het duister.

In 1834 is het herbouwd en daarbij kreeg het de vorm die het nu nog heeft. Dit geldt overigens alleen voor het gedeelte met de ramen, voorzien van een indeling met kleine ruitjes. De rest is ontstaan bij een latere uitbreiding.

In 1832 was eigenaar Jan de Winter, die tevens pachter was van de Barrier aan de tolweg naar Grave. Het pand is eigendom van de familie De Winter gebleven tot 1910. Toen trouwde Hendrika de Winter met Lambertus van Lith. Zo werd het pand

Herberg De Drie Linden omstreeks 1960. Coll. Heemkudekring Rosmalen.

stamhuis van de familie Van Lith. Lambertus werd geboren op 1 augustus 1871 en overleed op 28 december 1921. De weduwe van Van Lith trouwde voor een tweede keer met Toontje Kuijpers. In die tijd was het pand een café, herberg en boerderij.

In 1952 werd Piet Blom eigenaar van het pand. Hij gaf het de naam *De drie Linden*. Overigens stonden er vroeger vier Linden voor het pand. In 1944 sneuvelde een boom door granaatscherven. De drie andere prachtige bomen legden het loodje in de zestiger jaren, toen de weg zo nodig verbreed moest worden.

Piet Blom heeft er veel aan gedaan om alles in de oude staat terug te brengen en

de sfeer van een ouderwetse Brabantse boerderij te doen herleven.

Eind jaren zestig besloot Monumentenzorg tot een totale restauratie. Monumentenzorg adviseerde ook over de inrichting en de toepassing van de kleuren. Het kitscherige verdween.

In 1981 ging het pand over in handen van Wim Janssen, die het de naam *In de tamme krokodil* gaf. Lang heeft deze naamsverandering echter niet geduurd, want de heer Janssen verhuurde het pand en de naam *De drie Linden* kwam weer terug. In 1985 werd het pand door brand verwoest. Het kwam in handen van de heer J. Koot. In 1986 was het weer helemaal opgebouwd en werd het op feestelijke wijze heropend door de toenmalige burgemeester van Rosmalen, D. Burgers.

DE LAMBERTUSKERK

Nico Blankendaal

Waarschijnlijk was de eerste kerk in Rosmalen van hout. Wanneer dat geweest is, is niet bekend. Wel weten we zeker, dat op de plaats van de huidige kerk een tufstenen bedehuis heeft gestaan, waarvan de fundamenteën zijn teruggevonden. De toren is van baksteen en dateert van 1430.

De kerk is waarschijnlijk in 1550 gebouwd op een zgn. *donk* (ook wel *terp* genoemd) om ten tijde van overstromingen de inwoners bescherming te geven. De grotere kerk werd gebouwd tegen de toren van 1430, die daardoor laag lijkt.

In de winter overstroomde de Maas en zette grote gedeelten van Rosmalen onder water. In de zomer daarentegen droogde de zandgrond sterk uit wegens gebrek aan een goede waterhuishouding, vandaar het gezegde:

*Rosmalen is een ellendig land,
's Winters in het water en 's zomers in het zand.*

De patroonheilige van de kerk is Sint Lambertus. De parochie behoorde vroeger tot het bisdom Luik. Een klein gedeelte van de kerk is in gebruik geweest als gemeentehuis. Na de hervorming kwam de kerk in handen van de hervormden. Op 23 november 1823 kregen de katholieken hun kerk weer terug en werd het interieur gerestaureerd. De spitsbogen zijn toen veranderd in rondbogen en in het torenportaal kwam een plafond, zodat het grote raam zijn functie verloor.

In de jaren 1910/1911 is er weer een grote restauratie uitgevoerd onder leiding van de Nijmeegse architect Fr. Ludewich. Het plafond is toen weer verdwenen en de kerk is langer gemaakt. Ook heeft men toen twee zijkapellen voor kleine altaren gebouwd.

In de jaren 1977/1978 is er weer een grote restauratie uitgevoerd. Het altaar en de

Boven: De Lambertuskerk vóór de verbouwing van 1911. De kerk kende toen maar een transept. In 1911 werd de kerk vergroot en de sacristie veranderd. Coll. Heemkudekring Rosmalen.

Onder: De Lambertuskerk in 1987 op een nieuwjaarskaart van B en W van Rosmalen op 1-1-1988. Coll. Heemkudekring Rosmalen.

banken hebben toen een andere opstelling gekregen en de houten communiebank uit 1759 heeft een plaats op het priesterkoor gekregen.

Het interieur

In het portaal hangt links tegen de muur een reliëf van wit geverfd hout, voorstellend Sint Joris te paard, de draak doorstekend. De maker van dit werk is de beeldhouwer Walter Pompe, geboren te Lith op 22 september 1703 en overleden te Antwerpen op 6 februari 1703. Deze kunstenaar is ook de maker van het houten Mariabeeld uit 1751 in de huidige Mariakapel. Tot 1911 heeft er in de kerk een schitterend altaar gestaan, ook van deze kunstenaar.

De houten communiebank uit 1759 geeft drie tafereelen uit het oude testament weer, van links naar rechts de toonbroden, de Ark des Verbonds en het regenen van het brood, *manna* geheten. In 1840 is deze communiebank gekocht in Gorinchem.

Achter in het priesterkoor bevinden zich drie gebrandschilderde ramen die in 1914 zijn vervaardigd door de gebroeders Derix uit Goch / Kevelaar. Zij stellen voor (van links naar rechts): de geboorte van Christus met de evangelisten Lucas en Johannes, de kruisdood met de profeten Isaias en Jeremias en de verrijzenis met de evangelisten Mattheus en Marcus.

De eikehouten preekstoel is in 1839 vervaardigd door de timmerman Antonie

Int. van de Lambertuskerk in de jaren 1930-1940. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

Verlijnsdonk uit Hintham.

Het orgel dateert uit 1850 en is vervaardigd door de beroemde orgelbouwer F.C. Smit uit Reek (1800-1876).

In de Mariakapel vindt U op een der kraagsteentjes van het gewelf het jaartal 1550. Dit duidt op de verbouwing die in dat jaar heeft plaatsgevonden.

Bronnen: -Lambertuskerk Kerkepad NCRV, 1983.
-Henk de Werd, *Oud-Rosmalen*, 1987.

DE STANDERDMOLEN

C. Hellemons

Het is wel duidelijk dat Rosmalen vroeger meerdere molens gehad moet hebben. In 1377 is er al sprake van een windmolen, een crijtermolen en een watermolen. In 1692 wordt er gesproken over een rosmolen bij het landgoed Coudewater. In zijn *Aardrijkskundig woordenboek* van 1847 schrijft A.J. van der Aa voor wat betreft Rosmalen: "Men heeft er twee leerlooierijen, eene vermicelli- en macaronifabriek, eene bierbrouwerij, en eene houten windkooren-, eene roskooren- en eene rosoliemolen."

De standerdmolen van de familie van Lith, zwaar beschadigd door het oorlogsgeweld van de Tweede Wereldoorlog 1940-1945. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

Er waren dus meerdere molens in Rosmalen. Van al die molens is alleen deze standerdmolen nog geheel in werking. Wanneer de molen gebouwd is, is niet precies bekend, maar is in ieder geval voor 1698, toen Cornelis Couwenbergh genoemd werd als molenaar op de korenwindmolen alhier. Op sommige balken en planken zijn getallen aangebracht. Dit zou erop kunnen wijzen, dat de molen eerst ergens anders heeft gestaan en dat men bij het afbreken de balken en planken heeft genummerd om hem op zijn huidige plaats weer precies zo te kunnen opbouwen. Het kan ook zijn, dat deze balken van andere molens afkomstig zijn. Hoe dat precies in elkaar zit is niet bekend.

Oorspronkelijk was de molen een open standerdmolen. Deze open constructie is

dichtgemaakt om het houtwerk te beschermen tegen weersinvloeden. Men verkreeg zo tevens een kleine opslagruimte. De molen stond vroeger op een natuurlijke verhoging, voorzien van opritten voor de molenkarren in een landelijke omgeving. Van deze omgeving is nu niet veel meer over.

In 1740 stortte de molen van Rosmalen neer als gevolg van de harde wind. Poorters was toen molenaar op "s lands coornwintmoolen alhier te Rosmalen."

De molenaars van de standermolen

De molen is zes generaties lang bemalen door een Van Lith. Een overzicht.

Dirk Teulings was molenaar op de korenwindmolen van Rosmalen en gehuwd met Anna Maria van de Mosselaar. Toen Dirk Teulings in 1749 overleed, huwde Anna Maria met Jan van Lith. Jan van Lith was één van de twaalf kinderen van Dirk van Lith, molenaar in Alphen aan de Maas en Ida Franken.

-Jan van Lith (10/4/1718 - 24/4/1787) was getrouwd met Anna Maria van de Mosselaar. Uit dit huwelijk werden veertien kinderen geboren, onder wie Dirk.

-Dirk van Lith (29/5/1752 - 27/9/1835) was getrouwd met Maria Catharina van Dinther. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, onder wie Jan.

-Jan van Lith (11/7/1792 -) was getrouwd met Johanna Maria van Heumen. Uit dit huwelijk werden elf kinderen geboren, onder wie Bart.

-Bart van Lith (21/4/1835 - 13/4/1907) was getrouwd met Johanna Maria van Erp. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, onder wie Johan.

-Johan van Lith (24/6/1870 - 17/8/1943) was getrouwd met Anna Maria Hermens. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, onder wie Albert en Cornelia.

-Albert van Lith (17/3/1925 - ..3/1948) is maar 23 jaar geworden. Zijn zuster Cornelia nam de molen over. Cornelia van Lith was getrouwd met Gerard Peters.

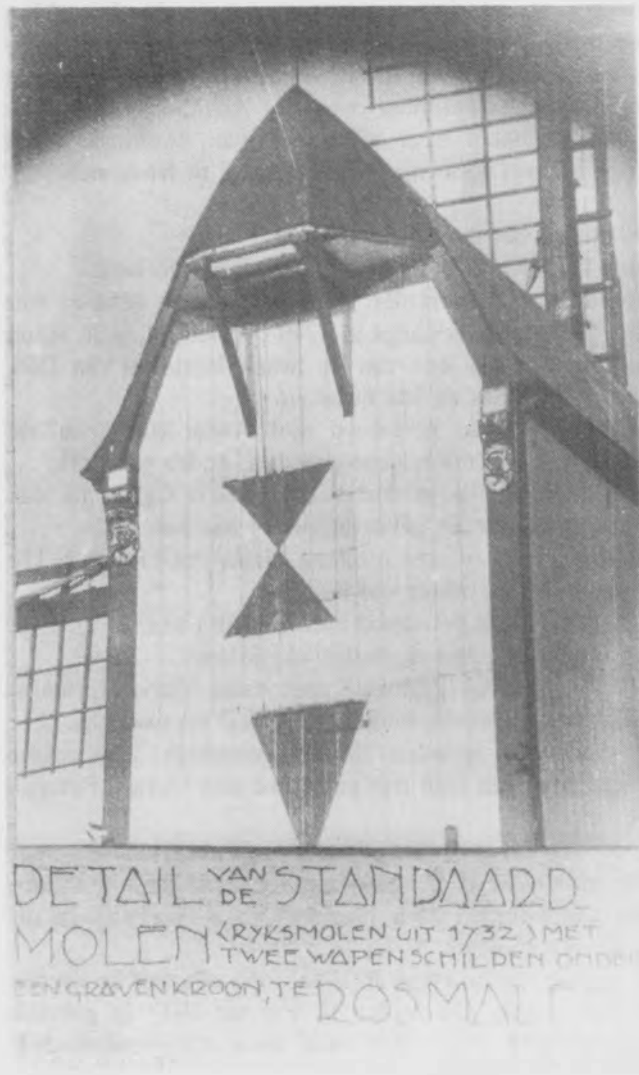
In 1912 werd de molen door de bliksem getroffen, waardoor de molenstenen naar buiten werden geslingerd. De molen werd hersteld met onderdelen uit andere molens. Tot 1920 is de molen aangedreven door houten roeien (wieken). In dit jaar zijn deze vervangen door ijzeren roeien.

Dat deze roeien niet onverwoestbaar waren, bleek in 1943, toen een van de ijzeren roeien door de storm werd afgebroken. De molen is nog tot 1947 in gebruik geweest. De eerste restauratie werd in 1960 uitgevoerd door Aannemersbedrijf Schippers en molenmaker Coppers uit Bergharen.

Verdere restauraties zijn er uitgevoerd in 1967 en in 1985. Sinds 1986 laat de huidige molenaar, René Vogels, de molen regelmatig draaien.

Tot slot

Het hoogtepunt uit de Nederlandse molengeschiedenis is 1850. Nederland telde toen naar schatting zo'n 9000 windmolens. Vandaag de dag is er nog maar een tiende van dit aantal over. Die enorme teruggang heeft vele oorzaken. In Engeland vond men het principe van de stoommachine uit. Dit betekende het

De molen in de jaren '40. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

ment, maar als werktuig beschouwd te worden. Daarvoor zijn ze tenslotte gebouwd. Zo is het ook de molen van Rosmalen vergaan. De gemeente heeft de molen opgekocht omdat de laatste eigenaar hem wou laten slopen. Jarenlang heeft de molen zo gestaan, totdat René Vogels de molen in oktober 1986 weer liet draaien.

Al de molen geopend is, en dat is regelmatig op zaterdag, hangt altijd de vlag uit.

begin van het einde van de poldermolens. In het begin van deze eeuw kwamen de explosie- en electromotor in opkomst. Weer werden honderden molens overbodig.

Ook de oorlogen hebben de molens niet ongemoeid gelaten. Ook na 1945 is het aantal molens teruggelopen door onder andere verwaarlozing, stormen en branden.

Deze terugloop zet zich de laatste jaren in Nederland niet verder door, mede door de in 1923 opgerichte molenvereniging *De Hollandse molen* te Amsterdam. Gelukkig worden er nu grote sommen geld uitgegeven voor restauratie en onderhoud van wind- en watermolens. Molenbehoud is een vanzelfsprekende zaak geworden. Sinds een tiental jaren is een nieuw argument naar voren gekomen. Molens dienen niet op de eerste plaats als monu-

De molenaar geeft dan graag uitleg over de molen.

Bronnen: Oscar Valk, *Molens, de standaard van Rosmalen*.
Henk de Werd, *Oud Rosmalen*, 1987.

VILLA DE DRIESPRONG

Harry Coppens

De bron voor dit artikel was een gesprek van Harry Coppens met Cor de Laat.

De bouw van de villa vond plaats in 1890 met als opdrachtgever een zekere J. de Laat, bakker te Utrecht. Hij gaf de villa de naam *Vreeburg*, hetgeen op de zuilen

Villa Louise. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

waaraan de poort bevestigd was, in goudkleurige letters stond geschreven. Eenieder die weleens monopoly gespeeld heeft, zal zich zeker deze bekende straat uit Utrecht nog wel herinneren. Een zeer verklaarbare naam dus, gezien de relatie die de bakker met Utrecht had.

Van deze J. de Laat wist Cor de Laat (nog een verre afstammeling?) zich nog een versje te herinneren dat toentertijd in Utrecht alom bekend was. Het luidde als volgt:

In Utrecht woont een bakker
Die bakker heet De Laat
Hij heeft een knappe dochter
Die achter de toonbank staat
Die dochter wou verkeren
Al met de meesterknecht
De Laat wou het niet hebben
En daarom moest hij weg.

In een later stadium werd de villa verkocht aan dokter Heijmans. Deze verkocht de zuilen met poorten en doopte zijn woning om tot *Huize Anna*. De zuilen met daarop de naam *Vreeburg* kwamen te staan bij de toen nog te bouwen woning voor burgemeester Wolters. Deze woning bevindt zich nu nog tegenover oosters restaurant *Keizer Palace* op de T-splitsing Dorpsstraat / Burg. Woltersstraat en de naam *Vreeburg* staat nog op de zuilen vermeld.

Vervolgens werd *Huize Anna* bewoond door een zekere familie Houtman,

Villa Louise. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

sigarenfabrikant uit 's-Hertogenbosch. Deze familie bestond uit dertien kinderen. Zij had daarom veel personeel in dienst, nl. 4 dienstboden, 2 werksters en 2 tuinlieden. Meneer Houtman veranderde de naam *Huize Anna* in *Huize Louise*.

In de daarop volgende jaren werd het achtereenvolgens bewoond door ene Van de Pol en Eduard van de Mortel met als laatste bewonener Burgemeester Jhr. Von Heijden. Voordat hij hier zijn intrek nam, was hij woonachtig in de Weidestraat naast huize *Gera*, waar nu Bert van der Plas woont.

Na het vertrek van de familie Houtman kreeg de villa de naam *Driesprong*, die tot 1991 stand heeft gehouden. Na het afscheid van burgemeester Von Heijden in 1955 werd de villa omgebouwd tot gemeentehuis, waarna het gebouw tot een aantal jaren geleden als politiebureau heeft gefungeerd.

In 1991 is het pand verbouwd tot restaurant, waarbij de voorkant nog redelijk intact is gebleven, maar waarbij aan de achterkant het oorspronkelijke gebouw zeer veel geweld is aangedaan. De naam is bij deze verbouwing veranderd in *Villa Fleurie*.

Het is eeuwig jammer, om niet te spreken van doodzonde, dat men de prachtige tuin met zijn kolossale bomen die bijna een geheel vormde met de tuin van de pastorie ten prooi is gevallen aan het niets ontziende bouwmonster, wiens honger ook heden ten dage kennelijk niet gestild is. Met weinig moeite en tegen geringe kosten hadden we thans in het centrum over een prachtig park kunnen beschikken. Het is helaas niet het enige wat ons door kortzichtige bestuurders ontnomen is.

(overgenomen uit Rosmalla nr. 3 - 1991)

FIETS- EN WANDELROUTE

Harry Coppens

De fietsroute, van ca. 21 km, voert U door de kerkdorpen Rosmalen en Hintham, die beide tot de gemeente Rosmalen behoren. Hij voert U langs de monumenten die de gemeente Rosmalen bezit en waar U een kijkje kunt nemen. Hij laat U ook de mooie natuur zien, zoals oude polderwegen, hei en bos. De wandelroute is ca. 4,2 km lang en gaat door het centrum van Rosmalen en de Molenhoek.

Om deze tocht niet te veel op een speurtocht te laten lijken, zijn de volledige routes op de bij dit boekje horende plattegrond ingetekend. De in dit boekje beschreven bezienswaardigheden die in de route zijn opgenomen, zijn in vette hoofdletters gedrukt. Wij wensen U veel plezier.

Fietsroute

De tocht begint bij het gemeentehuis van Rosmalen, *Hoff van Hollantlaan 1*, nabij het NS-station. U verlaat het gemeentehuis, laat het station links liggen en gaat

rechtsaf langs het geel-zwarte kunstwerk de *Deken van Roestellaan* in. U blijft deze weg volgen (de rode bordjes *centrum* wijzen U ook de weg) tot aan het parkeerterrein. Direct aan Uw linkerkant bevindt zich de pastorie van de Lambertuskerk. Halverwege het parkeerterrein slaat U linksaf, het donkerrood bestrate fietspad in. Halverwege dat fietspad bevindt zich aan Uw linkerhand een negentiende-eeuws herenhuis, *Villa Fleurie* geheten, vroeger **VILLA DE DRIESPRONG**. Aan het eind van dit fietspad gaat U rechts (voor de Rabobank langs) en rijdt U de *Dorpsstraat* in. U steekt het volgende kruispunt over en U komt bij de *Striensestraat*. Waar de weg een flauwe bocht naar links maakt, ziet U voor U een voetpad/rijwielpad, *Westerpadij* geheten, waar U inrijdt. Vooruit kijkend ziet U in de verte reeds een verhoging met daarop een monumentale lindeboom, een herinnering aan klooster **DE ANNENBORCH**. U vervolgt Uw weg door de nabijgelegen R.K basisschool *De Borch* rechts te laten liggen. U gaat nu rechtdoor (deze weg heet *Terpenborch*) naar de *Nieuwendijk*. Hier gaat U rechtsaf. Dit is een fietspad (op de hoek ligt een kinderspeelplaats). U fietst deze dijk op, die overgaat in de *Schoolstraat*, en U ziet de oude **LAMBERTUSKERK** recht voor U. Een bezoek aan deze kerk is de moeite waard. U vervolgt Uw weg door het kerkpad te verlaten aan de kant van bakkerij René van Lent en U gaat bij het kruispunt naar links de *Dorpsstraat* in. U rijdt deze straat met zijn *keinderkupas* helemaal uit. Deze weg slingert zich door het oude Rosmalen. Dus bij het kruispunt van de Rabobank gaat U rechtdoor, vervolgens laat u het bord *doorgaand verkeer* links liggen, de Boerenbond idem en U komt in de *Tuinstraat*. Bij de splitsing *Tuinstraat / Empelseweg* aangekomen steekt U niet over, maar neemt U het rijwielpad naar links. Even voor de overweg steekt U de *Empelseweg* over en U gaat onmiddellijk na de overweg naar rechts de *Burg. Jkhr. von Heydenlaan* in. Na het viaduct slaat U direct linksaf, zodat in U de *Tweeberg* komt (de oude weg naar Den Bosch) en dan slaat U weer linksaf de *Beatrixstraat* in, die eindigt bij de *Graafsebaan*, waar U rechts afslaat. Onmiddellijk rechts ziet U een oude Brabantse herberg, **DE DRIE LINDEN**. U rijdt verder en net voorbij de verkeerslichten bevindt zich de **ANNAKERK** van Hintham, gemeente Rosmalen. Deze kerk is dankzij de inspanningen van de parochianen gerestaureerd en is een kijkje dubbel en dwars waard. U gaat nu weer terug en U slaat af bij de derde straat rechts, de *Nicolaas Flierlantstraat* in. Bij de T-splitsing gaat U linksaf de *Jan Heijmanslaan* in. Na het tweede viaduct neemt U de eerste afslag rechts, waar U eerst de *Stenenkamerplas* (ontstaan doordat men hier zand gewonnen heeft voor ondermeer het bouwen van de Hinthamse flats) en vervolgens de brug over de *Zandvang* passeert. Via de *Oude Bosschebaan* en de *Hasseltsedijk* steekt U de weg naar Den Dungen en vervolgens meteen naar links de weg naar Berlicum over, waar U dan linksaf de secundaire weg opfietst. Aan Uw rechterhand ziet u het landgoed *De Wamberg*. Na de *Wambergsebeek* en de *Grote Wetering* slaat U rechtsaf bij het rode bordje *Berlicumseweg*, U neemt vervolgens het tweede landpaadje links en U rijdt zo af op het **OUDE HOOFDGEBOUW VAN COUDEWATER**, een psychiatrisch ziekenhuis. In dit

oude hoofdgebouw is een museum over de geschiedenis van Coudewater gevestigd, dat geregeld te bezoeken is. Als U uitgerust bent, gaat U terug naar het punt waar U afgeslagen bent (het hierboven genoemde rode bordje *Berlicumseweg*. U vervolgt Uw weg en bij de verkeerlichten gaat U rechtsaf de *Peter de Gorterstraat* in, een mooie, bosrijke weg naar Maliskamp die U volgt tot U het bord *Maliskamp* gepasseerd bent. Hierna gaat U rechtsaf de *Maliskampsestraat* in (de *Wambergstraat* laat U links liggen). De *Maliskampsestraat* is een mooie weg door agrarisch gebied. Hij slingert zich door het Brabantse land met links bebouwing en rechts uitzicht op een prachtig landschap. Bij het bordje *sportpark Maliskamp* gaat U rechtsaf, nog steeds de *Maliskampsestraat* volgend, maar het sportpark zelf laat U links liggen. Tenslotte komt U uit bij een driesprong, waaraan de *Veedijk* is gelegen. Hier gaat U linksaf, een prachtige weg volgend, ook daar waar hij naar links afbuigt. Geniet van de mooie natuur en als U even wilt rusten, kunt U links in het bos even een bankje pikken. Deze weg eindigt bij de snelweg, waar U rechts afslaat en doorkruist tot aan de verkeerslichten. Bij deze verkeerslichten steekt U de *Graafsebaan* (de N50) over (rechts ligt het bekende Autotron) en gaat U het fietspad op van de *Vlietwijksestraat*, richting *Mariaoord*. Dit ligt aan Uw linkerhand en is een verpleegtehuis voor lichamelijk gehandicapten. Bij het kruispunt waar U naar rechts zicht hebt op *De Binckhorst*, een internaat voor geestelijk gehandicapte kinderen, slaat U linksaf en komt U op de *Oude Baan*. Links van U ziet U de *Duinse Hoeve*, een boerderij die als in 1627 wordt vermeld. U blijft deze weg, de *Oude Baan*, volgen, en ook daar waar het fietspad langs de *Oude Baan* eindigt, gaat U rechtdoor. U volgt dus niet het bord *doorgaand verkeer*. Bij de *Sparrenburgstraat* gaat U ook rechtdoor en bij het volgende kruispunt ook. Dit is de oversteek van de *Deken van Roestellaan*. Nu fietst U rustig door totdat U bij een rotonde komt met links een rood-blauw kunstwerk. Onmiddellijk ziet U rechts de oude **STANDERDMOLEN** in de *Molenstraat*. Na Uw bezoek aan de molen gaat U richting BP-station de *Molenstraat* weer in. U gaat, na de overweg gepasseerd te zijn, meteen naar links (denkt U erom, dat U niet fietsend links afslaat, dat is namelijk verboden). Aan het einde van de *Spoorstraat* ziet U het *oude stationsgebouw*, dat dankzij een actie van de burgers behouden is gebleven en thans een kantoorfunctie heeft. Hier gaat U naar rechts de *Stationsstraat* in en bij de volgende kruising naar rechts, de *Dorpsstraat* in. Nu neemt U de derde afslag naar rechts, de *Burg. Nieuwhuizenstraat*. U rijdt op het einde van deze straat rechtdoor, de doodlopende straat in, en gaat dan naar rechts. U bevindt zich dan weer in de *Deken van Roestellaan* en na ongeveer honderd meter ziet U aan de linkerkant het gemeentehuis, waar de tocht eindigt. We hopen dat U genoten hebt en tot een volgende keer.

Wandelroute

De tocht begint en eindigt bij het gemeentehuis, *Hoff van Hollantlaan 1*. Komende van het gemeentehuis gaat U linksaf richting *Deken van Roestellaan*, waarna U aan

Uw linkerhand de spoorwegovergang ziet, links van het station. U steekt de weg over en gaat linksaf richting spoorweg. U passeert de overweg en na ongeveer zestig meter neemt U de eerste afslag aan Uw rechterhand. Tussen de sportvelden door en langs het overdekte zwembad komt U aan de *Sportlaan*, waar U rechts afslaat. Op de verkeersdrempel slaat U linksaf, de *Bredestraat* in, die U blijft volgen tot de derde straat, dit is de *Oude Baan*, waar U rechts afslaat. U komt aan een rotonde, die U recht oversteekt. Voor het flatgebouw aan Uw rechterhand gaat U rechts het voetpad in, dat uitkomt in de *Jan van Amstellaan*. U ziet de **STANDERDMOLEN** in de Molenstraat reeds staan. Deze molen is de moeite van het bezoeken zeker waard. Vanaf de molen kunt U via een zanderig paadje even verderop weer in de *Molenstraat* komen en U vervolgt de wandeling richting BP-station en spoorwegovergang. U steekt de overweg over en U gaat voorbij het drie-in-een-restaurant *Keizer Palace* rechtsaf de *Dorpsstraat* in. U volgt deze straat door wat links aan te houden (de straat is voorzien van *keinderkupkes*) tot U aan het kruispunt komt dat *Driesprong* heet, maar een viersprong is. Aan de rechterzijde ziet U een groot herenhuis, vroeger **DE DRIESPRONG** geheten, waarin tegenwoordig een restaurant onder de naam *Villa Fleurie* gevestigd is. U vervolgt nu de *Dorpsstraat*, steekt het kruispunt *Nieuwstraat / Schoolstraat* over en komt aan bij de Striensestraat, die hier een flauwe bocht naar links maakt. Recht voor U ziet U een voet- en rijwielpad, genaamd *Westerpad*. Dit wandelt U in en vooruit kijkend ziet U in de verte een verhoging met daarop een lindeboom. Op deze plaats heeft vroeger het klooster **DE ANNENBORCH** gestaan. U vervolgt Uw weg door de nabijgelegen R.K. school *De Borch* rechts te laten liggen en U gaat nu rechtdoor de *Terpenborch* in, richting *Nieuwendijk*. Bij de Nieuwendijk gaat U rechtsaf het fietspad op (op de hoek rechts ligt een kinderspeelplaats). U wandelt deze dijk op. De dijk gaat over in de *Schoolstraat* en voor U ziet U de oude **LAMBERTUSKERK**. Nadat U de kerk van binnen en van buiten hebt bekeken, slaat U bij het naar buiten gaan linksaf, de *Torenstraat* in. U loopt het parkeerterrein over en aan het einde daarvan ziet U de pastorie, die voor de aanleg van het parkeerterrein een fraaie oprijlaan bezat waarvan de twee beuken opvallend waren. Voor de pastorie gaat U linksaf om daarna, rechts aanhoudend, de *Deken van Roestellaan* te blijven volgen tot U weer aan het gemeentehuis komt, waar U begonnen bent. We hopen dat U genoten hebt en tot een volgende keer.

WAAROM EEN HEEMKUNDEKRING?

U heeft zich waarschijnlijk ook wel eens afgevraagd hoe ons dorp aan de naam Rosmalen komt, wat de oorsprong van de naam *Maliskamp* is en hoe Rosmalens de naam Heijmans is. Er zijn in Rosmalen al heel wat jaren veel mensen bezig met het beantwoorden van deze vragen. In 1989 staken zij de koppen bij elkaar en besloten tot de oprichting van de Heemkundekring Rosmalen, kortweg H.K.R. genoemd.

Verenigingsactiviteiten

Binnen de Heemkundekring zijn er onder andere de volgende activiteiten:

- Regelmatig worden door de Heemkundekring lezingen georganiseerd en films, dia's en video's vertoond. Deze bijeenkomsten zijn over het algemeen voor iedereen toegankelijk, dus U zou best een keer kunnen komen kijken. Meestal worden dergelijke activiteiten in De Molen en het Brabants Dagblad aangekondigd.
- Actieve leden in de Heemkundekring houden zich bezig met onderzoek op allerlei terrein. Daartoe hebben zij zich verenigd in werkgroepen.
- Door enkele actieve leden wordt geregeld een fietstocht georganiseerd naar bijvoorbeeld een naburige Heemkundekring of een museum.
- De Heemkundekring is bezig met de opbouw van een steeds groeiend archief over Rosmalense mensen en gebouwen. Door verschillende leden en andere belangstellenden wordt veel waardevol materiaal aangedragen.
- De kring heeft een tijdschrift, *Rosmalla* genaamd, dat vier keer per jaar verschijnt. Hierin kunnen de verschillende leden stukjes schrijven.
- Bij vele activiteiten die met Rosmalen te maken hebben, is de Heemkundekring vertegenwoordigd, zoals bijvoorbeeld bij de manifestaties van *Rosmalen raakt nooit van de kaart*.

Lid - abonnee - donateur?

Met de Heemkundekring verbonden zijn kan op verschillende manieren. De meeste mensen worden *lid* van de Heemkundekring, voor f 35,- per jaar. Leden kunnen gebruik maken van alle faciliteiten die de Heemkundekring biedt en ontvangen bovendien het blad *Rosmalla*.

Heeft U geen tijd of bent U om andere redenen verhinderd om actief deel te nemen aan de Heemkundekring, dan kunt U *donateur* van de Heemkundekring of *abonnee* van de *Rosmalla* worden. Donateurs betalen minimaal f 25,- per jaar. Ook donateurs ontvangen *Rosmalla*.

Als abonnee ontvangt U vier keer per jaar het blad *Rosmalla*. Dit kost f 25,- per jaar, of, via een postabbonnement, f 35,- per jaar.

Ons eigen 'home'

De Heemkundekring heeft een eigen huisvesting in Rosmalen. Deze huisvesting is in Cultureel Centrum *De Bron*, aan de T.M. Kortenhorstlaan, naast het Rodenborchcollege en tegenover sporthal De Hazelaar. In dit voormalige schoolgebouw is ruimte voor vier Rosmalense verenigingen. De Heemkundekring heeft, als betrekkelijk kleine vereniging, één eigen ruimte tot zijn beschikking. Voor lezingen en andere activiteiten wordt echter gebruik gemaakt van de zaal, die afzonderlijk door de verschillende verenigingen wordt gebruikt.

Als u zich wilt opgeven als lid, abonnee of donateur, dan kunt U onderstaande bon uitknippen of, als U niet in dit boekje wilt knippen, de bon overschrijven of fotokopiëren en opsturen naar: Secretariaat Heemkundekring Rosmalen, Martinus Nijhoffstraat 8, 5242 CV Rosmalen.

U kunt zich ook telefonisch opgeven. Belt U dan met de secretaris van de Heemkundekring, tel. (04192)-14094.

Ondergetekende,

Naam: _____ m/v

Adres: _____

Postcode en woonplaats: _____

Telefoon: 0 _____ - _____

- Geeft zich op als: Lid / Abonnee / Donateur*
 Wil graag meer informatie ontvangen

Het verschuldigde bedrag van f _____ is door mij overgemaakt op bankrekeningnummer 18.45.43.444 (postbankrek. Rabobank 1099372).

Datum: _____

Handtekening:

* s.v.p. doorhalen wat niet van toepassing is.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord van de voorzitter	1
Voorwoord van de redactie	1
Tussen het Heeseind en de Hintham	2
Monumenten en monumentenzorg	11
De Annakerk van Hintham	16
De Annenborch	19
Het oude hoofdgebouw van Coudewater	22
De Drie Linden	26
De Lambertuskerk	27
De Standerdmolen	30
<i>Villa De Driesprong</i>	33
Fiets en wandelroute	35
Waarom een Heemkundekring?	39

Rosmalen toen en nu. Boven de Dorpsstraat omstreeks 1900 en onder dezelfde lokatie in 1990. Coll. Heemkundekring Rosmalen.

